

"Ha szabad a magyart a magyarból magyarázni"

II. Czuczor - Fogarasi-konferencia

Budapest, 2012. január 6.

TARTALOM, ELŐSZÓ

Tartalom

Horváth Katalin: Szerkesztői előszó

Czakó Gábor: Az elsüllyesztett magyar nyelvten főbb vonásairól

Bencze Lóránt: Omnes leones leonizare

Balázs Géza: A nyelvtörténet kiterjesztése - elméleti és módszertani következtetések a Czuczor-Fogarasi-szótár nyomán

Nyíri Péter: A Czuczor-Fogarasi értéke

C. Vladár Zsuzsa: A gyök fogalma az európai nyelvészetben és a Czuczor-Fogarasi-szótárban

Békés Vera: Gróf Teleki József szótártudományi elvei, a Magyar Tudós Társaság gyakorlata és a Nagyszótár

Németh Renáta: Az etimológia helye és szerepe a XIX. századi nyelvbölcseletben

Horváth Katalin: Etimológiánk és a Nagyszótár szófejtő gyakorlata

Pomozi Péter: Szótörténeti elvek A magyar nyelv szótárában. A belső rekonstrukció és nyelvhasználat viszonyához

Kövecses Zoltán: A Czuczor-Fogarasi-szótár "gyökelmélete" kognitív nyelvészeti megközelítésben

Varga Éva Katalin: Kapcsolódások. A pil ~ vil gyökből keletkező szócsaládok etimológiai vizsgálata

Németh Endre - Pamjav Horolma: Észak és dél a finnugor népek etnogenezisében

Juhász Zoltán: A gyökrendszer számítógépes vizsgálata

Előszó

Kötetünk a 2012. január 6-án a Petőfi Irodalmi Múzeum dísztermében "Ha szabad a magyart a magyarból magyarázni" címmel megrendezett II. Czuczor-Fogarasi-emlékkonferencia tizenhárom előadásának írott változatát tartalmazza.

A konferenciát a Magyar Művészeti Akadémia, a Petőfi Irodalmi Múzeum és a Diófa-kör szervezte Czákó Gábor író kezdeményezésére, abból az alkalomból, hogy 2012-ben 150 éve volt annak, hogy a Magyar nyelv szótára első kötete 1862-ben Pesten, Emich Gusztáv "magyar akadémiai nyomdásznál" megjelent. (Az I. Czuczor Gergely - Fogarasi János-emlékkonferenciát 2010. december 6-án tartottuk a Magyar Kultúra Alapítvány Deák-termében "A magyar nyelv természeti rende" címmel, a Magyar Művészeti Akadémia, a Magyar Kultúra Alapítvány és a Diófa-kör szervezésében. A konferencia anyaga megjelent az Életünk c. folyóirat XLIX. évfolyamának [2011] 3-4. számában.)

Mindkét tanácskozás célja mindenekelőtt a tiszteletadás volt: főhajtás a XIX. század legnagyobb nyelvészeti teljesítménye, a hatkötetes értelmező és etimológiai nagyszótár, a Magyar nyelv szótárának szerkesztői előtt. Ám nem kevésbé fontos célunk volt az is, hogy felhívjuk a figyelmet e jelentős, ám mára nagyrészt feledésbe merült, feltáratlan nyelvtudomány-történeti korszakra, s benne Czuczor Gergely (1800-1866) költő és nyelvész és Fogarasi János (1801-1878) nyelvész és jogtudós nyelvészeti, szótárírói munkásságára.

Kötetünkkel is a Nagyszótár régóta esedékes elfogulatlan, méltányos bemutatásának szükségességére, értékeinek, a magyar nyelvtudományban és az anyanyelvi oktatásban-nevelésben ma is hasznosítható, továbbgondolható-korszerűsíthető eredményeinek, illetve problémáinak (hiányosságainak, hibáinak) tárgyilagos számbavételére, korszerű kritikai recepciójának fontosságára kívánjuk ráirányítani a figyelmet.

A Nagyszótár a XIX. század közepi magyar nyelv értékes, hiteles forrása: 110.784 szócikke felöleli a korszak köznyelvi, irodalmi és részben népnyelvi szókészletének legfontosabb elemeit. Szerkesztői a nyelvújítás elkötelezett hívei, neológusok, a szótárba számos új szót és új jelentést vettek fel, s a szótárt a nyelvművelés eszközének is szánták.

Közismert, hogy a szótárt, a szóértelmezések hasznos és értékes voltának általános elismerése ellenére, - Czuczorék etimológiai tevékenysége (nyelvünk gyökrendszerének kutatása, a nyelvek széles körére kiterjedő "külhasonlítások") miatt - a kortárs nyelvészek egy része, az

utókor magyar nyelvészeinek pedig többsége elavult, elhibázott, tudománytalan munkának vélte vagy véli. A szótárírókat gyakran érte és éri a vád: szófejtéseik a dilettáns, "déliabos" nyelvészet körébe tartoznak.

Nézeteik túl szigorú, méltánytalan megítélését és elutasítását elsősorban tudománytörténeti okok magyarázzák. Mindenekelőtt az a tény, hogy az általuk képviselt, a romantika korában kibontakozott és a nagy német nyelvtudós, Wilhelm von Humboldt gondolatainak hatását is tükröző bölcséleti (filozófiai) nyelvészetet, a század második felében mindinkább felváltotta - a német nyelvtörténeti iskola munkásságának hatására - a rokon nyelvek rendszeres egybevetésére épülő pozitivistá történeti-összehasonlító nyelvészet.

Kezdetben elsősorban Hunfalvy Pál (1810-1891), majd később a fiatalabb nyelvésznemzedék képviselői közül az ortológus Szarvas Gábor (1832-1895) és követői, a Magyar Nyelvőr munkatársai fogadták meg nem értéssel a szótárt, és élesen tiltakoztak az előző korszak gondolatai, s az ennek szellemében fogant művek ellen. Kevesen tudják azonban, hogy Szarvasék nem egyszer kíméletlen bírálataival szinte egy időben Czuczorék kortársa, a nagy német etimológus, August-Friedrich Pott a korszak legfontosabb magyar nyelvészeti munkájaként mutatta be a Nagyszótárt a Zur Literatur der Sprachenkunde Europas 1863-1874 c. munkájában (I. Pott 1974 [1887]: 23).

Kétségtelen, hogy ma a Nagyszótár "külhasonlatait" szigorú kritikával kell kezelni, adatainak ellenőrzését a mai tudományosság követelményeinek megfelelően szükséges elvégezni.

A szótár értelmezései, valamint "belhasonlatai", azaz a szótáríróknak a magyar gyökszavak belső, eredetbeli összefüggéseit kutató, belső keletkezésű szavaink szócsaládosítását célzó vizsgálódásai azonban a mai magyar etimológiai kutatás figyelmére is méltóak, jelentős eredményeik hasznosíthatóak lennének ma is. Ahogyan ezt a korszakkal érdemben foglalkozó vagy munkájukban a Nagyszótár eredményeit hasznosító szakembereink (pl. az Értelmező Szótár és a TESz. munkatársai, illetve Mészöly Gedeon, Balázs János, Gáldi László, Éder Zoltán már korábban, újabban pedig Békés Vera, Németh Renáta és mások) is megállapították.

A konferencia előadói (a kötet szerzői) a Diófa-kör tagjai és a hozzájuk csatlakozó értelmiségiek: nyelvészek, tanárok, műszakiak, a természettudományok képviselői stb. Mindazok, akik a fent jelzett célokat fontosnak tartva egyetértettek velük, s - fölkészültségükhöz és idejükhöz mérten - részt kívántak vállalni A magyar nyelv szótára előzményeinek, időszerű és korszerű kritikai felülvizsgálatának, újrafelfedezésének a munkálataiban. (A Diófa-kör, a

Czakó Gábor által életre hívott asztaltársaság, azzal a céllal jött létre, hogy időnként összejöve eszmét cseréljen Czuczorék koráról és nyelvészeti munkásságáról: együttgondolkodva megismerje-megvitassa ezt a mellőzött, jórészt elfelejtett nyelvészeti hagyományt, ma is hasznosítható értékes gondolatait újra fölmutassa. Ez a szándék vezetett el a két konferencia megrendezéséhez is.)

Kötetünk tanulmányai tehát meglehetősen széles kutatási spektrumot ölelnek fel, a konferencia témájához különbözőképpen kapcsolódnak: tárgyukat, megközelítésmódjukat, a vizsgálat módszereit tekintve sokszínűek, s többféle irányzatot képviselnek. A különböző nyelvészeti és nyelvtudomány-történeti megközelítéseken kívül a kötetben úttörő, kísérleti vállalkozások is helyet kaptak: pl. a gyökrendszer számítógépes vizsgálatának eredményeit bemutató dolgozat éppúgy, mint a populációgenetika új eredményeit a finnugor népek etnogenezisének kutatásában hasznosító írás.

Bízunk abban, hogy a dolgozatok megjelentetése valóban hozzájárulhat azoknak a céloknak a megvalósításához, amelyek a két konferencia megrendezéséhez vezettek, s annak a gondolatnak az igazában is, amit Balázs János (már 1976-ban) így fogalmazott meg: Czuczorék nevét "századok múltán is mindaddig tisztelettel emlegetik majd, amíg lesz magyar nyelv és magyar nyelvtudomány" (Magyar Nyelv 1976: 155).

A szerkesztő

["Ha szabad a magyart a magyarból magyarázni"](#)

[II. Czuczor - Fogarasi-konferencia](#)